

*Research Insights
Изследователски проникновения*

ТЕАТРАЛИЗИРАНАТА ДЕЙНОСТ В ПРОЦЕСА НА СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ДЕЦАТА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Статията разглежда театрализираната дейност като средство за обогатяване на социалния опит на малките ученици със специални образователни потребности и успешно реализиране процеса на тяхната социализация. Посочва задачите, правилата, критериите за изследване ефективността на театрализираната дейност в този процес. Представени са резултати от собствени емпирични изследвания.

Keywords: theatrical activity, pupils with special educational needs, socialization, social experience, personality, communication, society

Учителите посочват, че особено труден педагогически проблем в работата с деца със специални образователни потребности е тяхната социализация. Тези деца трудно приемат връстниците си като обект на взаимодействие, дълго време усвояват правилата на поведение, не проявяват инициатива за организиране на взаимодействие с хората около себе си. Педагогическата практика показва, че успешното решаване на този проблем изисква целенасочена и упорита работа за обогатяване на социалния опит на детето.

Обобщените резултати от изследване на теоретични източници дават възможност да се разкрият основни проблеми на социализацията на личността на детето, да се идентифицират спецификите и условията на този процес при учениците със специални образователни потребности (СОП), да се определят особеностите в развитието им, както и средствата за тяхната успешна социализация.

Основният проблем на децата със специални потребности се крие в отношението им със света, в ограничената мобилност, бедните контакти с връстници и възрастни, в ограничения контакт с природата. Отклонението в развитието им нарушава връзката със социума, културата, като източник на

развитие. Такова разбиране на проблема води до диференциране на съдържанието и механизмите на обогатяване на социалния им опит.

Училищният период е изключително значим за вписването на детето в света на социалните отношения, за адекватно организиране процеса на неговата социализация. Този процес е сложно явление, при което детето усвоява човешката култура и човешките отношения, обективно определените норми на човешкото общество, необходими за ефективно взаимодействие с различни хора, за разбиране и усвояване на роли, видове дейности, форми на общуване. Социализацията предполага активно опознаване от ученика на заобикалящата го социална реалност, овладяване на умения за индивидуална и групова работа, развитие на необходимите за това умения и постоянно утвърждаване на себе си като социален субект.

Социалното израстване на ученика със СОП не може да се постигне само въз основа на вербална информация и изисквания, а се осъществява преди всичко чрез конкретни практически действия и изживявания.

Социалният опит се придобива от детето в общуването и зависи от различни социални отношения, които му предоставя непосредственото обкръжение. Затова реализирането на успешна социализация изисква създаването на определени условия на организация на живота на детето, наситени с положителни емоции, разнообразие от дейности, висок интелектуален потенциал на околната среда и комуникация.

В този контекст от съществено значение е *театрализираната дейност*. Тя заема особено място сред другите видове изкуства и с възможностите си за непосредствено емоционално въздействие върху детето със СОП допринася значително за личностното и социалното му развитие. Чрез нея то влиза в света на красотата, може да покаже своите способности, чувства, емоции, да предаде отношението си към героите и събитията.

Театърът се определя като „живо изкуство“, в което възниква така нареченият ефект на присъствие, всичко се случва тук и сега, в пространството и времето, които са координатите на живота, затова е и разбираем за много хора, даже и за децата, и може би особено именно за тях (Догонова, 2004). Съчетавайки възможностите на няколко вида изкуства – музика, рисуване, танц, литература и актьорска игра, театърът има огромна сила за влияние върху емоционалния свят на детето. На затвореното дете помага да се отпусне, а на невъздържаното – да се научи да координира своите действия, да проявява състрадание и любов.

Като се има предвид, че драмата е форма на социално изкуство (за разлика от друго, което може да е продуктивно, но и да е самотна дейност), активно ангажиране с драматична дейност може да подпомогне постигането на положителни социални резултати, като *чувство за принадлежност към група* (Кетре, 2011). Докато генерирането на такива чувства може да се раз-

глежда като полза за всички (Gallagher, 2007), то тяхното значение нараства особено много за децата, които поради своите специални потребности могат да бъдат изключени от редица социални ситуации, които другите приемат за даденост.

Благодарение на своя синтезиращ характер, акумулиращ различни видове творческа дейност, театрализираната дейност допринася за създаването на цялостна среда за развитие на детето. Среда, от която се очаква да провокира проява на съчувствие и състрадание, да активизира мисленето и да стимулира познавателен интерес, и най-важното – да развива възможностите на детето, значително да подпомага процеса на адаптацията му в детската общност.

В театрализираната дейност се създават условия за активно участие на ученика със специални потребности в съвместен творчески процес, насочен към хармонизиране на отношенията му със заобикалящата го действителност чрез света на сценичните образи. Разчетена на активното участие на детето, тази дейност предполага не само пасивно изпълнение на инструкциите на учителя, а и съучастие в процеса, изисква от деца и възрастни активни съвместни търсения. По този начин децата преживяват положителни емоции, учат се да общуват, да се чувстват част от общност.

Включените в корекционно-педагогическата работа с детето със СОП театрализираните дейности дават възможност за решаването на проблеми, свързани с проява на неадекватност, стеснителност, срамежливост, трудности в общуването, неувереност в себе си и др.под., което неминуемо затруднява процеса на неговата социализация.

В тази връзка определяме целта на театрализираната дейност – създаване на условия за социализация на учениците, за подпомагане на цялостно им развитие.

Задачи:

- разкриване индивидуалните възможности на детето;
- двигателно и емоционално развитие;
- развитие и обогатяване на творческите способности на децата, тяхната речева и сценична култура, внимание, памет, въображение, наблюдателност, находчивост, умение за адекватно реагиране, инициативност и самоконтрол;
- създаване на умения за изграждане на образи с помощта на жестове и мимики;
- развитие на умение за използване на интонацията за изразяване на различни емоционални състояния;
- подпомагане формирането на основни личностни черти: самостоятелност, увереност, съпричастност, толерантност;
- стимулиране на децата към овладяване на умения за общуване и колективно творчество;
- развитие на личностни и комуникативни умения на детето;

– създаване на социална активност, култура на общуване и поведение в обществото.

Процесът на театрализираната дейност се основава на творческа игра и етюди, насочени към развитие на психомоториката, емоционалната сфера и естетическите способности на децата.

Театрализираните игри и упражнения ги обогатяват със знания за правила-та на поведение, стимулират формирането на потребности от взаимодействие с обкръжаващите ги хора.

Чрез участието на децата със СОП в театрализирана дейност се развива *емоционална им сфера*. В този контекст корекционната работа се насочва към създаване у детето на умение за:

- фиксиране на вниманието към емоционалното състояние на другите – хора и животни;
- правилно разпознаване на емоционалното състояние на другия човек по външни признаци, показващи едно или друго чувство;
- анализиране на собствените емоции;
- поведенческа етика на емоционална основа.

На тази база по-лесно се формират у детето със специални образователни потребности навици за продуктивно взаимодействие с хората, които го заобикалят – деца и възрастни, стимулира се адаптацията му в детската общност.

Способността за разпознаване и владееене на собствените емоции, за разбиране емоциите на другите хора, за изразяване на собствените емоции в общуването с хората, за собственото мотивиране се отразява на успеха на адаптацията към околната среда и възможността за позитивни творчески промени.

Един от най-важните компоненти на методическа работа е *изборът на репертоар*. Необходимо е той да бъде харесван не само от педагога, но и от учениците. Задължително изборът е в съответствие с нивото на развитие и индивидуално-типологичните характеристики на учениците.

Не трябва да се пренебрегва значимостта на анализа на избрания литературен материал. Той е изключително важен, тъй като помага на детето да разбере по-добре особеностите, целите на всеки герой, неговия характер; да разбере какво правят персонажите и защо го правят. Анализът помага за създаване на речева характеристика на поведението на героя.

Намирането на подходящ сюжет е една малка част от работата над сценария. Основната работа се извършва по време на разпределението на роли-те и адаптиране на текста към възможностите на изпълнителя. Процесът на репетициите изисква от педагога търпение, разбиране, съобразяване с индивидуалните особености на всяко дете, недопускане на конфликтни ситуации, стимулиране на активно участие и позитивни отношения между участниците. Учителят стимулира децата да се изслушват едно друго, да координират действията си с партньорите, да поставят въпроси, да отговорят на въпроса:

защо, с каква цел правя това, защо участвам в репетициите и др.п. Търсенето и намирането на тези отговори прави участието на детето естествено, целенасочено, подпомага избора и изпълнението на определено действие, поза и т.н. Внимателно се провежда обсъждане, в което всяко дете изразява мнението си за това какво е направило добре, къде трябва да положи по-големи усилия, да се постарее повече. Педагогът обобщава положителните моменти и пропуските, като непременно подчертава положителната страна на всяка ситуация.

В театрализираната дейност детето поема ролята на персонажа. Влизайки в образ, то се чувства спокойно, свободно и се учи да изразява различни емоционални състояния. Речта му придобива ярка интонационна окраска, развива се жесто-мимичната страна на речта, способността към подражание.

Деца преживяват заради героя си, действат от негово име, прибавят в персонажа от своята личност. Затова героят, изигран от едно дете, няма да бъде същият герой, изигран от друго дете.

Упражненията за изразяване на емоции, за предаване на черти на характера, обсъждането са необходим и важен момент за ефективното реализиране на театрализираната дейност.

Особено полезно е да се започне с подготовка и участие на детето със СОП в театрализирана дейност, в която се повтарят едни и същи или подобни реплики от няколко участници. Например подходяща в този контекст е приказката „Снежанка и седемте джуджета“. Репликите: „Кой е седял на столчето ми?; Кой е ял от чинийката ми?; Кой е пил от чашката ми“ ? и т.н., и подходящата интонация детето усвоява не само от учителя, но и от другите деца, които участват. Това го успокоява, премахва страха от несправяне, засилва чувството му на принадлежност.

За децата, които имат големи речевни проблеми, се избират роли с малко текст, достъпен за изпълнение от детето. Също така е много важно за всяко дете да се „напише“ текст, съобразен със съветите на логопеда и в който може да се автоматизира произношението на определен звук, без да се натоварва детето със звук, изискващ последваща корекция. Работата над текстовата и игровата част на ролята се извършва отделно и поетапно.

Труден е моментът на обединяване на всички компоненти на ролята. За много деца е доста трудно за първи път да се представят пред публика. Това е сложен и деликатен момент, за чието преодоляване може да се използва кукла. За детето се подбира внимателно близък по характер персонаж – кукла. Скриването зад параван е добра възможност за срамежливото дете да говори или пее с кукла в ръката си. Друго решение на подобен проблем – детето пее на сцената заедно с други деца и едновременно се показва „видеоклип“ на сюжета на изпълняваната песен (съдържанието на песента трябва да има ярък сюжет).

В процеса на практическата дейност педагогът внимателно трябва да помага на ученика да види главното в арт дейността, да анализира съдържани-

ето на своето емоционално състояние. Възпроизвеждането на различни нови житейски ситуации чрез използването на театрални средства позволява на ученика по-адекватно да изгражда взаимоотношенията си в обществото.

Полезно е реализирането на този процес да се осъществява на базата на определени правила, които да се изпълняват както от децата, така и от възрастните.

Основните правила, които децата трябва да спазват – внимателно изслушване един друг, непрекъсване на говорещия, уважаване мнението на другия, предполагат взаимно уважение, поддържане на чувството за сигурност и благополучие, зачитане приноса на всеки в общата дейност. Заедно с това детето има право да изкаже свое мнение, желание, да направи творчески предложения.

Театрализираната дейност трябва да бъде насочена към оказване на емоционална подкрепа, създаване на хуманно ориентирано поведение, за да се постигне позитивно развитие на детето. Например, за да се премахнат безпокойството и страхът, може да се стимулира детето към създаване на фотоколаж с материали от списание. Снимките, които избира ученикът от различни списания, помагат за откриване на проблеми, които остават нерешени при вербалния контакт с него. Учениците самостоятелно подбират материали от списания, картички и други печатни материали (плакати, афиши, реклами, лични снимки или изображения на близки хора и т.н.). Те използват (изрязват) отделните части, сглобяват ги на лист хартия и се стимулират да дават работно заглавие. След приключване се извършва обсъждане на процеса и на резултатите от работата. Използването на тази техника подпомага както себепознанието на участниците, така и тяхното сближаване и комуникация.

Театрализираната дейност дава възможност на участващите в нея деца да изразят себе си като изпълнители. Изпълненията, имащи регулярен характер и създаващи ситуации на успех, повишават самооценката, подобряват самочувствието, премахват комплексите, помагат на децата със СОП да отстояват себе си, да станат по-общителни, по-открити в общуването.

Положителните промени във формирането на общата моторика и ритмични движения, на фини координирани движения на ръцете и пръстите са в основата на процеса на социализация, тъй като се отразяват на развитието на различни умения, правят детето по-успешно в учебната дейност – то се чувства по-уверено в работата с компютър, подобрява почерка си и др.под.

По този начин посочените дейности имат положително въздействие не само върху корекцията на психомоторните функции, но също така и върху развитието на психоемоционалната сфера на детето.

Наблюденията ни в конкретната педагогическа практика показват, че:

1. С малки изключения децата със СОП с удоволствие участват в съвместни арт дейности, радват се да влязат в роля, проявяват желание за диалог, за

общуване, за приятелство. Чувстват се добре в този свят, разбират, че вече не са сами, че са полезни, че знаят и умеят някои неща, че са способни, равноценни. Междуличностните отношения и общуването в групата, насочени към постигане на единната творческа цел, придобиват делови характер и по-висока степен на сътрудничество.

2. Изключително важно е педагозите да познават и използват методи и форми на работа, които:

- стимулират активността, мотивацията на учениците в различни видове дейности, свързани с театрализираната дейност – работа над образите, проектиране на костюми, декори, извършване на посилна за тях работа, свързана с тяхното изработване;

- укрепват и поддържат положителна мотивация и емоционално-ценностно отношение към арт дейността;

- създават взаимоотношения на основата на диалог, разбиране, приемане и подкрепа.

3. Познаването на същността на увреждането на детето, на неговите прояви и последствия води до преразглеждане на много стандартни методически похвати и търсенето на иновативни подходи за създаване у детето на необходимите умения.

4. За постигане на необходимите резултати важно значение има компетентното и обосновано планиране от педагога на близките (непосредствените), междинните и желаните крайни резултати на съвместната с учениците творческа дейност.

5. Освен нивото на професионална компетентност особено значима е личността на учителя. Комуникацията с детето не трябва да има само формален характер. Проявата на съпричастност, доброжелателност, оптимизъм, чувство за хумор, искреност прави общуването, естествено, взаимно, значимо за детето. Артистичността, високата комуникативна компетентност, емоционалната гъвкавост и изразителност са особено полезни. Ако педагогът не притежава и не може да демонстрира посоченото, то задачите, които могат и трябва да се реализират в арт дейността, се изпълняват само частично или не се постигат изобщо.

6. Важно е в процеса на театрализираната дейност педагогът внимателно да наблюдава, анализира и определя насочеността на по-нататъшните дейности, ако е необходимо, преосмисля своите усилия – преценява какво трябва да промени, нещо да повтори, да добави ново. Този подход прави процеса по-динамичен и ефективен и позволява да се постигне по-голяма индивидуализация.

7. Не трябва да се забравят и санитарно-хигиенните изисквания към определени движения и към театралния инвентар. Например необходимо е да се има предвид, че не всички видове куклен театър могат да бъдат използвани в

работата с малките ученици със СОП. Трябва много да се внимава с продължителността на действия с протегнати ръце, с ръце, вдигнати над главата.

Личното ми участие в изследването и получените резултати се изразяват в идентифициране и експериментално обосноваване на ефективността на театрализираната дейност в процеса на обогатяване на социалния опит на малките ученици със СОП, в определянето на критериите и степента на обогатяване на социалния опит чрез осъществяваната от тях арт дейност.

За да се поддържа постоянно интересът на децата със СОП към театрализираната дейност, е важно вниманието на педагога да се насочи към чувството за емоционална удовлетвореност на децата от собственото творчество. Създаването на ситуации за съвместни преживявания, ситуации на успех за всяко дете подпомага затвърдяването на положителната мотивация към театрализираната дейност. Нарастването на мотивацията значително повишава активността, увереността в собствените възможности и самочувствието на децата. Те започват да осъзнават своята значимост, отговорност, да чувстват екипа като единно цяло за постигането на поставените цели и следователно се подобряват взаимоотношенията с връстници и възрастни.

Критериите за изследване ефективността на театрализираната дейност за обогатяване на социалния опит на малките ученици със СОП са:

- динамиката в развитието на мотивацията;
- динамиката в развитието на емоционално отношение – емоционална реакция;
- динамиката в развитието на увереност, самочувствие, психологически комфорт;
- динамика на активното участие в театрализираните дейности – изразителност на речта, развитие на мимико-двигателната сфера, на пластичност, пространствено ориентиране, взаимодействие с партньори, работа в екип, действие с реквизит и др.

Резултатите се оценяват в три степени: висока (3 точки), средна (2 точки), ниска (1 точка).

Тъй като децата обичат да играят, да бъдат актьори, да се преобличат в различни костюми, те участват активно в процеса на подготовка на театралната постановка. В този процес трябва да научат текста, да работят над речта, изражението на лицето, жестовете, да се научат да работят с партньори на сцена, да използват реквизит. Работата е трудна, но мотивацията е висока и всички деца много се стараят. Повечето от тях се справят с поставените задачи, никой не се отказва от предложената роля. От 20,8% висока степен на активност в началото същата нараства на 51,7% към края на арт дейността.

Получавайки постоянна подкрепа и одобрение от педагога, мотивацията на децата непрекъснато се увеличава: чувстват емоционално удовлетворение и радост, проявяват упоритост и висока работоспособност. Постепенно

започват да осъзнават, че от успеха на всеки зависи общият успех, което определено повишава активността им.

Емоционалното отношение към театрализираната дейност се увеличава значително: от 37% позитивно отношение в началото на 91% след участие в театрализираните дейности; от 41% неопределено отношение на 9%; негативно отношение след провеждането на артдейността не демонстрира нито едно дете.

За изследване на ефективността на театрализираната дейност в процеса на повишаване на социалната активност на малките ученици със СОП използвахме метода *експертна оценка*.

Анализът на резултатите от анкетното проучване показва, че всички експерти (учители – масови и специални, логопеди, психолози) смятат театрализираната дейност за важно условие за обогатяването на социалния опит на малките ученици със СОП. Организацията и подготовката на тази арт дейност предполага общи усилия, постигане на обща цел, което помага за преодоляване на изолацията, за свободно общуване и поемане на инициатива от учениците, чието ниво на активност в общуването е много ниско.

В резултат на съвместното общуване в театрализираната дейност децата придобиват или затвърдяват адекватни начини за комуникация: стават по-толерантни един към друг, изменя се поведението, емоционалното състояние става стабилно – намалява емоционалното напрежение, понижава се чувството на несигурност, тревожност, страх от говорене пред публика. Децата стават по-активни и контактни в общуването, значително се подобрява психологическият климат в детската общност.

Наблюденията на педагозите категорично показват ефективността на театрализираната дейност за обогатяване на социалния опит на учениците със СОП.

Показатели за провеждане на наблюдението:

– активност на детето в театрализираната дейност: проява на инициатива – творческа и организаторска, положителна реакция на изискванията, които им се поставят, показване на отношение и желание за участие;

– взаимоотношения: конфликтност, подкрепа, отношение към успехите на другия, желание за участие заедно с другите, разбиране и приемане, доброжелателност към съученици и учители;

– мотивация: емоционални реакции: усмивка, смях, позитивни жестове, реплики, речеви реакции, поддържане на висока работоспособност и желание за подобряване на уменията в артдейността.

Направените от педагозите наблюдения по посочените показатели показват, че се демонстрира положителна динамика в развитието на мотивацията на децата към театрализираната дейност, развиват се позитивни взаимоотношения и активност в съвместната дейност.

Анализът на записваните от наблюденията резултати дава възможност да се обобщи, че в условията на доброжелателност и разбиране от връстници и възрастни в процеса на театрализираната дейност се преодолява пасивността на децата, за което значителна роля има и съвместното преживяване на положителни емоции. Проявата в началото на безразличие или дори негативно отношение на някои деца (отказ, оплаквания от трудности, умора, неумение, страх от несправяне) към този вид арт дейност при добра и интересна организация постепенно преминава в позитивно отношение, нараства желанието за участие, мотивацията да си част от екипа, се повишава: постига се емоционално удовлетворение и радост, проява на упоритост и воля. Видимо се подобрява степента на качеството на комуникативните взаимодействия както по време на репетициите, при подготовката на атрибути за театрализираната дейност, в процеса на съвместни изяви, така и в класа.

Родителите виждат положителните промени в поведението на детето по време и след участие в театрализирана дейност. Те споделят, че детето проявява загриженост и отговорност за участието си, с удоволствие ходи на репетиции и е радостно от това, което прави там.

Получените експериментални данни демонстрират *положителна динамика в обогатяване на социалния опит (ОСО)* на малките ученици със СОП чрез участието им театрализирана дейност, показват повишаване на степента на избраните критерии:

– мотивационно-ценностен критерий: висока степен на ОСО от 27,9% преди на 91% след експеримента; средна степен на ОСО – от 47,1% на 7,9%; ниска степен на ОСО – от 25% на 1,1%;

– когнитивен критерий: висока степен на ОСО от 11,3% на 72,5%; средна степен на ОСО от 49% на 25,1%; ниска степен на ОСО от 39,7% на 2,4%;

– дейностен критерий: висока степен на ОСО от 15,2% на 57,2%; средна степен на ОСО от 43,5% на 39,1%; ниска степен на ОСО от 41,3 на 3,7%.

Обогатявайки социалния опит на детето със СОП, театрализираната дейност подпомага значително процеса на хармонизиране отношенията на детето със света, който го заобикаля, което в бъдеще ще може да го предпази от социални и междуличностни конфликти.

Активната творческа дейност на учениците със специални образователни потребности подпомага създаването на определени стандарти на тяхното поведение, начина им на живот, открива възможности за самообразование, саморазвитие, ефективна социализация.

За съжаление, в момента театрализираната дейност не заема полагащото ѝ се място в българското училище. Недостатъчно се включва в корекционната работа с учениците със СОП. Педагозите я използват най-вече при организирането на един или друг празник. В ежедневието – несистемно, епизодично, често, за да направят живота на децата в класа по-вълнуващ и разнообразен.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Churilova, E.G. (2001). *Metodika i organizatsiya teatralizovannoy deyatelynosti doshkolynikov i mladshih shkolynikov: Programma i repertuar*. Moskva: izd. tsentr VLADOS. [Чурилова, Э.Г. (2001). *Методика и организация театрализованной деятельности дошкольников и младших школьников: Программа и репертуар*. Москва: изд. центр ВЛАДОС].
- Cattanach, Ann. (1996). *Drama for People with Special Needs*. London: A&C Black.
- Doronova, T.N. (2004). *Igraem v teatr: Uchebno-naglyadnoe posobie*. Moskva: Rosmen [Доронова, Т.Н. (2004). *Играем в театр: Учебно-наглядное пособие*. Москва: Росмен].
- Kempe, A. (2011). *Drama and the Education of Young People with Special Key Concepts in Theatre/Drama Education*, London, pp 165 – 169.
- Kempe, A. (1996). *Drama Education and Special Needs*. London: Nelson Thornes Publisher.
- McCurrachp, I. & Darnley, B. (1999). *Special Talents, Special Needs: Drama for People with Learning Disabilities*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- Peter, M. (1995). *Making Drama Special: Developing Drama Practice for Special Educational Needs*. London: David Fulton Publisher.
- Peter, M. (2009). Drama: narrative pedagogy and socially challenged children. *British Journal of Special Education*. 36 (1), 1 – 17.

THEATRICAL ACTIVITY IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article examines the theatrical activity as a mean for enriching the social experience of small students with SEN and the successful realization of the process of their socialization. The analysis points out the tasks, the rules, the criteria for researching the effectiveness of theatrical activity in this process. Results, by own empirical research, are presented.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**

Faculty of Pedagogy
South-West University „Neofit Rilski“
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg